

A szerző a második fejezetet szenteli a népesedés, gazdaság és társadalmi kapcsolatok bemutatásnak, a városok fejlődésének és a kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé válásának. A következő fejezetek a könyv legjobban megírt részei közé tartoznak, a vallási viszonyoknak, a szerzetesség és heretikusok küzdelmének, a pápaság egyházi centralizáció irányába tett lépéseinek s végül a negyedik lateráni zsinat eredményeinek bemutatásával. Mindezt rendkívül ügyesen kapcsolja össze az egyházi és világi oktatás és művelődés látványos megújulásával (ami alapot adott a XII. századi reneszánsz képének megfogalmazásához), olyan szellemi óriások működésének rövid bemutatásával, mint Bec-i Anzelm, Salisbury János, Petrus Lombardus, valamint az anyanyelvi kultúra és irodalom térfoglalásával. A kurrens kutatási trendeknek megfelelően különös hangsúlyt kap a női szerepek erősödése az egyházi és világi területen, a női misztikusok megjelenése, kulturális vonatkozásban pedig az arab kultúra termékenyítő hatásának hangsúlyozása.

A kötetet mégis a kereszties háborúk fogják össze, a könyv első mondatai is a clermonti zsinatra vezetnek el bennünket. Az ötödik, záró fejezet ennek a témakörnek nyújtja jól összefogott áttekintését. Apró megjegyzések tehetőek az első kereszties hájárat népi eleminek bemutatása kapcsán, amikor is feltűnően mellőzi John France eredményeit, vagy éppen a muszlimok ellen használt erőszak, de a Bizánci Birodalom és a latin államok, majd a Latin Császárság problémáját sem fejti ki, hanem csak egyoldalúan egy korabeli krónikás-idézzel illusztrálja azt. II. András kereszties hájáratának még mindig elég negatív megítélést nyújtja, igaz, James Ross Sweeney – többek által eltúlozottnak tekintett – fejtegetéseit követi abban, hogy mindez Magyarország európai kereszties integrációjának fényes bizonyítéka. Általában megjegyezhető, hogy az idézetek szervesen támogatják a főszöveg mondanivalóját, ugyanakkor a térképek, városalaprajzok és statisztikai táblák használata a század fejlődését még jobban megragadhatóvá tette volna. (A térképen nyilván az adriai Zadar neve helyett sem Zedar szerepelne.)

A korszak minden tekintetben lenyűgöző teljesítményt nyújtott, valóban lefektette a későbbi fejlődés alapjait gazdasági és szellemi téren egyaránt. Talán jobb is, hogy a szerző nem igyekezett valami teljesen új képet rajzolni az időszakról, hanem inkább egy időtálló, a klasszikus történetírás eredményeire építő összefoglalást tett az olvasó elé. A könyv a maga tudományos népszerűsítő megközelítésével egy, a hazai történetírásban hiányzó műfajt jelenít meg (talán a Corvina kiadó *Tudástár* sorozatának hadtörténeti kötetei említhetők pozitív kivételként). Pedig ezeket a rövid összefoglalásokat nemcsak a nagyközönség, hanem a hazai egyetemi oktatás alapképzésében is nagyon jól lehet használni – egyenlőre persze csak idegen nyelven.

Veszprémy László

SAVVAS KYRIAKIDIS

WARFARE IN LATE BYZANTIUM, 1204–1453

*(History of Warfare, 67. Ed. Brill, Leiden, 2011. xv, 254 o.
ISBN 978-90-04-20666-3; ISSN 1385-7827)*

A késő-bizánci hadtörténet nem az a téma, melyet az érdeklődő olvasó a hazai viszonyok között könnyen megismerhetne. Egy, a hanyatlása végső spiráljába hulló birodalom hadművészete első látásra nem tűnhet túlságosan érdekesnek, ám a látszat ellenére a téma igazán figyelemreméltó. Ugyanis nemcsak egy birodalom felemelkedése és dicsősége, de hanyatlása is felkeltheti a kutatók érdeklődését. Szerencsére az angol nyelvű bizantinológiai irodalom az utóbbi évtizedekben számos újdonságot produkált, s ez az időszak is újabb hadtörténeti feldolgozást kapott.

Jelen munka szerzője a birminghami egyetemen doktori disszertációként dolgozta fel a témát. A közzélekedés szerint 1204 és 1453 között Bizánc teljesen összeomlott és eltűnt a történelem színpadáról. Az események részletes tudományos vizsgálata azonban nem egy folyamatos bomlás

és tehetetlenség állapotában levő birodalmat tár elénk, hiszen kezdetben a nikaiai állam sikeresen védte magát a nyugati és keleti támadások ellen, sőt, sikeres viszonthódításba kezdett. Ironikus módon azonban éppen ez lehetett az, ami a csonka birodalom erőforrásait túlterhelte, s a XIII. század második felétől kezdődően végül az összeomlásához vezetett. A XIV. század elején elvesztek az anatóliai területek, a polgárháborús időszak végére Bizánc már csak egy törpeállamként vegetált tovább, mígnem végül az oszmán hódítás ezt is végleg felszámolta.

A kötet tematikus rendben tárgyalja a vizsgált időszakot. A rövid bevezetés kitér a forrásanyag problémáira: a korszakban nem íródtak új katonai értekezések, így taktikai gondolkodásra csak egyéb írásos források szövegeiből következtethetünk. A szerző forrásértéke miatt a leghasznosabbnak Kantakuzenos *Históriáját* tartja, aki maga is veterán hadvezér volt és ellencsászár (VI. János néven 1347–1354 között uralkodott), így széles spektrumban tárgyalja a leírt, jórészt katonai eseményeket. További fontos forrást képeztek a szerző számára Akropolites és Pachymeres krónikái, s császári orációk és monostori archívumok anyagai is gazdagítják a felhasznált forrásbázist, akár csak a „latin szemszögű” históriák (*Moreai-krónika*, Muntaner krónikája stb.).

Az első fejezet (*Warfare and Imperial Propaganda*) a bizánciak háborúhoz való viszonyát tárgyalja. Kitér a nikaiai időszak harcos szemléletére („militaristic ideology”), amely érthető, hiszen Konstantinápoly visszaszerzése olyan sürgető katonai feladat volt, melyhez hasonló nem volt Bizánc történetében. A feladat teljesítése után a császárok visszakanyarodtak korábbi, ökumenikus feladatkörihöz, ám a háborús helyzet a késő-bizánci korban állandósult. A birodalomban ekkor is, mint korábban, egy nemkívánatos, de elkerülhetetlen feladatnak tekintették a háborúskodást, így a szent háború ideológiája nem alakult ki. A szerző párhuzamot állít fel két eset között: II. Nikephoros (963–969) egykor vértanúkká akarta nyilvánítani a muszlimokkal küzdve elesett katonáit, ám ezt a pátriárka elutasította, valamint a nikaiai korszak elején Michael Autoreianos pátriárka bűnbocsánatot hirdetett a katonáknak. Különbséget tett a bizánci politikai és katonai vezetés az aktuális ellenfelek között: máshogyan viszonyultak az „istentelen barbárokhoz,” vagyis a törökökhöz, akik „természetes” ellenségnek számítottak, mint a bolgárokhoz és szerbekhez, akikkel rendszeres harcokat vívtak – a hadjáratoknál szóba kerül ugyanis, hogy a XIV. században a keresztény foglyokat nem adták el szolgának. Forráskritikai észrevétele a szerzőnek, hogy a császárok tetteit dicsőítő beszédek ritkán tekinthetők a legtárgyilagosabb forrásoknak, például II. Andronikos (1282–1328) törökök elleni harcait a következőképpen jellemzik a kútfők: patakokban ömlött a vérük Anatóliában, és végül már moccanni sem mernek félelmükben – ehhez képest ebben az időszakban veszett el végleg az, ami még megmaradt Kis-Ázsiából.

A következő fejezet a parancsnokokat vizsgálja, azaz lényegében a birodalom katonai arisztokráciáját. A birtokos réteg számára hagyományosan a katonai pozíciónak és karriernek volt a legnagyobb presztízse, mert ez által komoly befolyást lehetett az udvarban szerezni. Az egyéni vitézség, bátorság is fontos szempont volt a kiválasztásnál, de a bizánci hagyományok szerint nem ez volt az elsődleges egy hadi vezetői pozíció betöltése alkalmával, hanem a képzettség (elvárták a katonai traktátusok ismeretét legalább Maurikiostól kezdve), valamint a katonák irányításának képessége. Kyriakidis feltárja az olvasó előtt, hogy az arisztokrata réteg társadalmi helyzetéből következően igen konzervatívan viszonyult a katonai ügyekhez, ami hátrányosnak bizonyult, hiszen olyan komoly alkalmazkodóképességet igénylő ellenfelekkel volt dolguk, mint a törökök. Érdekes, hogy a korszakból nem ismerünk egyetlen értekezést sem, melyet bizánci katonák maguk készítettek volna, ahogyan ez a középbizánci időszakban ugyanakkor jellemző volt (bár megemlíti, hogy Michael Dukas Glabas Tarchaneiotes írt egyet, amely azonban nem maradt fenn). A hadi mesteriséget leginkább a gyakorlatban sajátították el a bizánciak: az arisztokrata családok gyermekei egy bizonyos életkor betöltése után szüleiket, rokonaikat elkísérték hadjáratokra, s ily módon ismerték meg a hadvezetés fogásait. Kyriakidis kitér a nyugati befolyásra is a bizánci katonai vezetésben. Úgy látja, hogy a lovagi eszmék hatást gyakoroltak például II. Andonikosra (1282–1328), aki kedvelte a lovagi játékokat.

A szerző a III–IV. fejezetet a katonáknak szentelte. Először a hazai katonaságot, vagyis a pronoia-birtokosokat tárgyalja. A nikaiai állam seregében ők adták a csapatok zömét, bár a zsoldosok alkalmazása is megmaradt. A *pronoia* szolgálati birtok volt, melyet a katonák szolgálatukért cserébe kaptak (a XI. században még nem volt örökíthető, de a XIII. század végére már gyakran

megengedték ezt, mely által egyfajta kisbirtokosi réteg jött létre). Hadjáratok során és a tartományok védelmében is hatékony katonai erőt képviseltek. Ez a katonaréteg birtokaiból fedezni tudta felszerelését, és ezért a birodalom kincstára számára nem jelentettek költséget. Egy részük a fővárosban tartózkodott, így azonnal mozgósíthatták őket, míg másokat vidéki birtokaikról kellett fegyverbe hívni (allagion). Idővel azonban a belviszályok és a területi veszteségek meggyengítették a létalapjukat képező birtokokat, így a pronoia-birtokosok gyakran a lázadók mellé álltak, vagy az ellenség szolgálatába (az anatóliai területek elvesztése is ezzel volt összefüggésben: a katonaság birtokait gyakran dúlták a törökök, de a súlyos adóterhek és a juttatások csökkenése miatt ezek végül teljesen demoralizálódtak, és nem is akarták megakadályozni az oszmán hódítást, akik békén hagyták őket és kevesebb adót is követeltek). A szerző kitér továbbá a határvidéki katonaszkodó rétegekre, akik jólététől ugyancsak sok függött, hiszen amíg ők biztosították a végeket, a császároknak nem kellett a portyázó törökökkel bajlódniuk. A zsoldosokról szóló fejezet arra tér ki, hogy ezek a csapatok általában komoly harcértéket képviseltek, de a pénzügyi gondok gyakran kontraproduktívvá tették alkalmazásukat. A források általában nem is tüntetik fel őket pozitív színben, de a hadjáratokon az ilyen professzionális alakulatokra mindig szükség volt. Időnként variálták a birtokadományozást és a zsoldosi szolgálatot, mint a kunok esetében, akiknek egy része a tatárok elől menekülve bizánci szolgálatba állt, és anatóliai földek mellett pénzzuttatást is kaptak, hogy ezzel állandósítsák alkalmazhatóságukat.

Az V. fejezet a hadjáratokat tárgyalja és kimutatja, hogy nem lehet úgy beszélni a korszak bizánci államáról, mint amely csak passzívan reagált a külső támadásokra (a logisztika kérdései is itt kerülnek tárgyalásra). Bizánc több hadjáratot is indított a vizsgált időszakban, volt, hogy VIII. Mihály (1258–1282) egyszerre négy különböző helyre küldött seregeket. A birodalom XIV. századi végső összezsugorodásáig képes volt hadjáratokat indítani ellenségei ellen (bár a kort általában jellemző politikai széttagoltság miatt az ellenfelek gyakran csak kisebb balkáni államok voltak, amelyek ellen pár ezer fős seregek bőven elegendőek voltak). Az erőforrások elapadása volt a leg súlyosabb következménnyel járó csapás, ám a bizánciak még ekkor is fel tudtak mutatni képzett katonákat és tehetséges hadvezéreket.

A VI. fejezet az erődítésekkel és ostromokkal foglalkozik. Az erődépítés a császárok hagyományos felségjogának számított, de vidéken kisebb erődöket a birtokosok is felhúztak védelmi célból. Az ostromokkal kapcsolatban arra tér ki a szerző, hogy ezeket gyakran csak pár száz fős csapatok végezték, hogy feldúlják a kiszemelt vár környékét és a védőket lassan csüggedésbe taszítva kapitulációra kényszerítsék. (1261-ben Konstantinápolyt is csak néhány száz emberrel vették vissza egy szerencsés rajtaütéssel.) Az ostromtépekkel kapcsolatban a források terminológiája igen archaikus, elég nehéz pontos képet kapni alkalmazásukról. A tüzérség Bizánc számára már túl kései fejlemény volt, bár az 1420-as években már voltak ágyúik, de nem tudták igazán elsajátítani az új fegyvernem alkalmazását (alighanem az erőforrások hiánya is közrejátszott ebben).

Az utolsó fejezet a taktikát mutatja be aszerint, hogy nyugati (latin) ellenfelekkel volt-e dolguk a bizánciaknak vagy a törökökkel. Kyriakidis úgy véli, a bizánciak hagyományaik szerint az ellenfelek gyöngeségeinek kihasználására törekedtek, így a nyugatiak ellen inkább könnyűlovas, portyázó módszereket használtak, kerülve a közelharcot. Gyakran kun vagy török lovas íjászokat alkalmaztak, hogy megbontsák ellenfeleik hadrendjét, fegyelmét, s ezután már könnyen megsemmisíthették őket. (Pelagonia a legjobb példája ennek, de érdekes, hogy 1263-ban Prinitánál a Peloponnesoson a latinok a zsold elmaradása miatt dezertált törökök segítségével győztek, tehát az erőforrások hiánya itt is megmutatja a zsoldosok használhatóságának korlátait.) Jellemző, hogy a *Moreai krónika* úgy jellemzi a bizánciakat, mint akik íjjal harcolnak lándzsa helyett, de később ez a forrásmű is a megtévesztés és a hadicsélek alkalmazását tartja helyes eljárásnak, vagyis a csalárd-ság csak addig volt csúf dolog, amíg azt nem a latinok művelték.

Magyar szempontból is figyelemre méltó rész a törökök elleni taktikát tárgyaló rész, hiszen az oszmánok felemelkedésének időszakáról van szó, akik aztán a XIV. század végétől a Magyar Királyság fő ellenfelei lettek. Kyriakidis úgy látja, hogy a bizánciak a törökök ellen inkább a nyugatiakkal szembeni taktika ellenkezőjére törekedtek, vagyis mielőbb közelharcra kényszeríteni a mozgékony ellenfelet. Ami azt illeti, ezen a hadszíntéren a bizánciak kevésbé voltak sikeresek, a törökök meglehetősen illékony ellenségeknek számítottak (úgy tűnik, harcmodorukat rablóbandákhoz

látták hasonlónak, akik gyáván elfutnak a harc elől, csak kevés olyan hadvezér volt, aki a portyázó stílust hatékonyan tudta kezelni). A fejezet végén a gyalogság kerül szóba, amely a korabeli nyugati viszonyoktól eltérően sem létszámában, sem jelentőségét tekintve nem nőtt a késő-bizánci korban. Az arisztokrata hadvezérek lenézték a gyalogosokat, pedig kezdetben még lett volna elég anyagi és emberi erőforrás e csapatnem kiállítására, azonban a XIV. században ezek kimerülése megakadályozta, hogy bővítsék a bizánci seregeket.

A kötet utolsó fejezetében a szerző munkája főbb megállapításait foglalta össze.

A kötet néhány hiányosságról is szólnunk kell. A szerző igazán bőséges anyagot ismertet, de éppen a téma időbeli kiterjedése lehet a problematikus az egyszerű olvasó számára (John Haldon is 565–1204 között tárgyalta a bizánci hadművészetet). A korabeli Bizánc gyakran kaotikus eseménytörténetének ismerete nélkül nehezen tudja az olvasó felmérni, milyen keretben zajlottak a leírt harcok. Egyszerűbb lett volna a korszakot részekre bontva tárgyalni, külön a nikaiai és külön a helyreállított birodalom időszakát (és még ez utóbbit is tovább tagolva). Megérdemelt volna a kötet egy kissé részletesebb köztörténeti összefoglalót, valamint a törökök bővebb tárgyalása is hasznos lett volna, hiszen Bizáncot végül ők semmisítették meg. Az ideológiát tárgyaló rész a köztörténethez viszonyítva hosszúra sikerült (bár ez is fontos részét képezi a kötetnek). Két térkép is helyet kapott a könyvben, ám érdemes lett volna a csatákat, hadjáratokat további térképekkel szemléltetni (legalább Pelagoniát vagy a részletesebben bemutatott Pelekanost, melyről maga a szerző 2010-ben a *Byzantinische Zeitschriften*-ben külön tanulmányban szolt).

Mindent összevetve Kyriakidis az események alapján – bár ebből a korból nincsenek felhasználható katonai értekezések – részletes képet rajzol a korabeli bizánci hadművészetéről. Munkája eredményeképpen jól használható monográfia született, mely nagyban kiegészíti Mark Bartusis 1997-es *Late Byzantine Army*-jét.

Tőser Márton

RÉMY AMBÜHL

PRISONERS OF WAR IN THE HUNDRED YEARS WAR. RANSOM CULTURE IN THE LATE MIDDLE AGES

(Cambridge University Press, Cambridge, 2013. 301 o, ISBN 978-1-107-01094-9)

A University of Southampton oktatója, Rémy Ambühl korábbi résztanulmányok¹ után immár monografikus szinten foglalta össze a fogolyjéti és váltságdíjszedés gyakorlatát a százéves háborúban. A számos további következtetésre alkalmat kínáló áttekintés részleteiben mutatja be a váltságdíjat fizetők és a váltságdíjat szedők szempontjából a gyakorlat társadalmi hatását, annak előnyeit és hátrányait, az arisztokraták és az elit mellett annak alsóbb néprétegekre, az egyszerű katonákra kifejtett hatását. Mindez így egyúttal a középkori lovagság és diplomácia történetéhez is rendkívül fontos hozzájárulásnak tekinthető.

Összességében az elemzett gyakorlat a háború humanizálásának irányába tett rendkívül fontos fejleménynek tekinthető, melynek kezdeteit valamikor a XII. században, többen a szentföldi keresztes háborúk során Hattinnál elszenvedett vereséig vezetik vissza, ahol is szinte az egész keresztes sereg fogságba esett. Nem véletlen, hogy az első magyar világi lovagrendnek, a Károly Róbert alapította Szent György lovagrendnek fennmaradt szabályzatában (1326 körül) a szöveg külön hangsúlyt helyez a rendtagoknak a fogságból való kiváltására, ekkor talán még inkább egy elterjedtebb nyugati mindennapos gyakorlat hatásaként. Bizonyos, hogy a XIII. század folyamán a

¹ A fair share of the profits? The captors of Agincourt. *Nottingham Medieval Studies*, 50. (2006) 129–150. o.; Le sort des prisonniers d'Azincourt (1415). *Revue de Nord*, 89. (2007) 755–788. o.